

282 ปี หนังสือสมุดไทยเรื่อง นันทโศปนันทสูตรคำหลวง: เอกสารมรดก ความทรงจำแห่งโลกของประเทศไทย¹

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ
ยรรยงค์ ลิกษะฤทธิ

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะและคุณค่าของหนังสือสมุดไทยเรื่องนันทโศปนันทสูตรคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศไชยเชษฐสุริยวงศ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา ที่เป็นปัจจัยให้องค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกของประเทศไทยเมื่อพุทธศักราช 2558 ผลการศึกษาพบว่าแม้หนังสือสมุดไทยเล่มนี้มีอายุได้ 282 ปี แต่ยังคงเป็นเอกสารโบราณที่มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ทั้งส่วนประกอบของต้นฉบับสมุดไทย อักษรที่ใช้บันทึก ส่วนประกอบของเนื้อหาทั้งส่วนนำเรื่อง ส่วนเนื้อเรื่อง และส่วนท้ายเรื่อง นอกจากนี้หนังสือสมุดไทยเล่มนี้ยังมีคุณค่าทางวิชาการที่สำคัญอีก 3 ประการ ได้แก่ ด้านวรรณคดี ด้านอักษรวิทยา และด้านการบันทึกข้อมูลประเภทหนังสือสมุดไทย

คำสำคัญ นันทโศปนันทสูตรคำหลวง หนังสือสมุดไทย เอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกของประเทศไทย

¹ บทความเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องการวิเคราะห์เนื้อหาเรื่องนันทโศปนันทสูตรคำหลวงฉบับสมุดไทยของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศไชยเชษฐสุริยวงศ์ ได้รับทุนจากคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

282 Years of The Thai Manuscript *Nanthopananthasut Khamluang*: Thailand's Documentary Heritage of the Memory of the World

Churairat Laksanasiri

Yanyong Sikkharit

Abstract

This article aims to study the nature and values of the Thai Manuscript *Nanthopananthasut Khamluang* by Prince Thammathebesara Chaiyachetsuriyavong, the Heir Apparent to King Boromarajadhiraj III of Ayudhaya. The manuscript made the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) register as Thailand's documentary heritage of the memory of the world in 2015. The results of the study show that although this Thai manuscript is 282 years old now, it is still a fairly complete ancient book in its composition of original Thai manuscripts, compressed Thai letters, structure of prologue, body of content, and epilogue. Moreover, this manuscript carries significant academic value in three fields: literature, paleography, and documentation.

Keywords: *Nanthopananthasut Khamluang*, Thai Manuscript, Thailand's documentary heritage of the memory of the world

บทนำ

นันทิพนันทสูตรคำหลวงเป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศไชยเชษฐสุริยวงศ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงพระนิพนธ์คำหลวงเรื่องนี้เมื่อพุทธศักราช 2279 โดยบันทึกลงหนังสือสมุดไทยขาวด้วยอักษรไทยย่อและอักษรขอมย่อ นับถึงปัจจุบัน (พุทธศักราช 2561) หนังสือสมุดไทยเล่มนี้มีอายุได้ 282 ปี ต่อมาเมื่อพุทธศักราช 2558 คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลกของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ขึ้นทะเบียนเป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกของประเทศไทย ดังเอกสารประกาศในรูปที่ 1

รูปที่ 1 ประกาศองค์การยูเนสโกขึ้นทะเบียนหนังสือสมุดไทยเรื่อง นันทิพนันทสูตรคำหลวงเป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งประเทศไทย

นันทโศป/นันทสูตรคำหลวง เป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาเรื่องสำคัญ มีเนื้อหากล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าโปรดให้พระโมคคัลลานะไปทรมานพญานันโทป/นันทนาคราชผู้มีมิชฌาธิฐิให้หันมาตั้งอยู่ในสัมมาธิฐิ จนในที่สุดพญานาคราชก็ได้เข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ เนื้อหายังสอดแทรกหลักธรรมไว้มากมายหลายประการ โดยเฉพาะเรื่องสัมมาธิฐิและมิชฌาธิฐิ อีกทั้งเรื่องนี้ยังมีลักษณะการประพันธ์ที่โดดเด่นแตกต่างกับพระนิพนธ์เรื่องอื่นๆ กล่าวคือ มีการใช้ภาษาอย่าง “อสังการ” มีการตกแต่งข้อความด้วย “คำประดับ” อันเป็นการใช้ทั้งศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤต ศัพท์ภาษาเขมร และศัพท์แผลงที่มีการเปลี่ยนรูปสระและรูปพยัญชนะให้ต่างไปจากรูปศัพท์ในภาษาเดิม สร้างความงดงามไพเราะทั้งทางรูป ทางเสียง และทางความหมาย (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, 2557, น. 59-60) อันทำให้คำหลวงเรื่องนี้มีความศักดิ์สิทธิ์เหมาะสมกับการเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง

นอกจากลักษณะเด่นทางด้านเนื้อหาที่เกี่ยวกับชัยชนะของพระพุทธเจ้าและด้านการใช้ภาษาที่อสังการแล้ว ในด้านการบันทึกยังพบว่าต้นฉบับสมุดไทยเรื่องนี้มีเพียงเล่มเดียว ไม่พบฉบับคัดลอกอื่นใด และเป็นเล่มที่ได้แสดงให้เห็นวิธีการบันทึกที่ประณีตทุกขั้นตอน นับตั้งแต่การจัดเตรียมสมุดไทยทั้งก่อนและหลังการบันทึก รวมทั้งการบันทึกด้วยรูปอักษรทั้งดงาม ได้แก่ อักษรไทยย่อและอักษรขอมย่อ อีกทั้งยังถือเป็นต้นฉบับหลวงสมัยอยุธยาเพียงเล่มเดียวที่บันทึกด้วยอักษรไทยย่อ อันเป็นหลักฐานที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน (สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ม.ป.ป., น. 5)

ปัจจุบันยังไม่มีผู้ใดศึกษาต้นฉบับสมุดไทยเรื่องนันทโศป/นันทสูตรคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศไชยเชษฐสุริยวงศ์อย่างพิถีพิถันเคร่งครัด ทั้งที่เป็นต้นฉบับวรรณคดีเรื่องสำคัญของไทย หากได้มีการศึกษาลักษณะกายภาพของต้นฉบับอย่างละเอียด ทั้งองค์ประกอบของต้นฉบับ อักษรวิธีที่ใช้ และเนื้อหาที่บันทึก ก็จะช่วยทำให้เข้าใจและเห็นคุณค่าของต้นฉบับวรรณคดีเรื่องนี้ได้อย่างลึกซึ้ง ตามที่องค์การยูเนสโกได้เห็นความสำคัญและประกาศขึ้นทะเบียนให้เป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกของประเทศไทย ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษานอกจากจะช่วยเผยแพร่ต้นฉบับให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางแล้ว ยังถือเป็นการอนุรักษ์

ต้นฉบับสมุดไทย รวมทั้งช่วยให้เห็นความสำคัญของวรรณคดีเรื่องนี้ในฐานะเป็นวรรณคดีมรดกอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษาต้นฉบับเรื่องนันทน์โทปนันทสูตรคำหลวงในประเด็นต่างๆ ดังกล่าว โดยจะแบ่งเนื้อหาในการนำเสนอเป็น 6 ส่วน ได้แก่ ความสำคัญและที่มาของเรื่องนันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง ภูมิหลังของต้นฉบับสมุดไทย ลักษณะของต้นฉบับสมุดไทย อักษรที่ใช้บันทึก ส่วนประกอบของเนื้อหา และคุณค่าของต้นฉบับสมุดไทย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความสำคัญและที่มาของเรื่องนันทน์โทปนันทสูตรคำหลวง

เรื่องนันทน์โทปนันทสูตรคำหลวงนี้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์ทรงพระนิพนธ์ “แปลแต่ง” จากเรื่อง “พระบาฬีนันทน์โทปนันทสูตร” ของพระมหาพุทธสิริเถระซึ่งประพันธ์เป็นภาษาบาลีด้วยสมาสนาถยาว การกล่าวว่าเรื่องนันทน์โทปนันทสูตรคำหลวงเป็นพระนิพนธ์ “แปลแต่ง” เพราะเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมิได้ทรงแปลถ่ายถอดจากภาษาบาลีมาเป็นข้อความภาษาไทยเท่านั้น แต่ยังทรงเลือกสรรถ้อยคำที่สละสลวย นำมาร้อยเรียงเป็นร้อยยาวที่มีสัมผัสต่อเนื่องกันไปตลอดทั้งเรื่อง² อีกทั้งยังทรงเพิ่มเติมเนื้อหาและข้อความบางประการที่ไม่ปรากฏในต้นฉบับภาษาบาลี (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, 2557, น. 59-60) จึงถือได้ว่าเรื่องนันทน์โทปนันทสูตรคำหลวงนี้เป็นพระนิพนธ์ “แปลแต่ง” อย่างชัดเจน

เนื้อหาสำคัญของเรื่องนันทน์โทปนันทสูตรคำหลวงตรงกับบทสวดพาหุงหรือบทถวายพรพระบทที่ 7 ซึ่งกล่าวถึงชัยชนะของพระพุทธเจ้าในการทรมานพญานันทน์โทปนันทนคราษฎ์ด้วยการแสดงฤทธิ์ ในตอนท้ายสมุดไทยเรื่องนี้ได้ระบุที่มาของเรื่องว่ามาจาก 2 แหล่ง ได้แก่ พระสูตรตันตปิฎก ทิฆนิกาย สิลขันธวรรค

² นักวิชาการบางส่วนระบุว่า เรื่องนันทน์โทปนันทสูตรคำหลวงเป็นคำประพันธ์ประเภทคำหลวงที่ประกอบด้วยร้อยยาวและโคลงสี่สุภาพจำนวน 2 บท แต่ผู้เขียนเห็นว่า โคลงสี่สุภาพจำนวน 2 บทที่ปรากฏท้ายเรื่องนันทน์มิได้เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องนันทน์โทปนันทสูตรคำหลวงที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์ แต่น่าจะเป็นข้อความที่อาลักษณ์เป็นผู้ประพันธ์ขึ้น (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหัวข้อโคลงท้ายเรื่อง)

และพระอรรถกถา อปทาน อย่างไรก็ตาม ไม่พบว่าในพระสูตรต้นตปิฎก ที่มณิกาย สิลขันธวรรค ปรากฏเรื่องพญานันโทปนันทนาคราช แต่ปรากฏในพระอรรถกถา อปทาน และยังปรากฏในพระอรรถกถา ขุททกนิกาย เภรคาถา สัมภูริบาต มหาโมคคัลลานะ เภรคาถาวิภังคนาถอีกด้วย ดังที่วัชร รมะนันท์ (2522, น. 9503) กล่าวว่า “วรรณคดีเรื่องนี้ (นันทโทปนันทสูตรคำหลวง) เป็นวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เนื้อเรื่องเดิมมีอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาแห่งเภรคาถา (ปรหมัตถทีปนี ของธรรมปาโล)” และศักดิ์ศรี แยมันดดา (2543, น. 117) กล่าวว่า “เรื่องนันทโทปนันทสูตรมีที่มาจากอรรถกถา สัมภูริบาต มหาโมคคัลลานะ เภรคาถาที่ 1 ในอรรถกถาแห่งเภรคาถา” รวมทั้งอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2553, น. 215) ได้กล่าวว่า “เรื่องโมคคัลลานะทรมานพระยานันโทปนันทนาคราชนั้น ไม่พบในคัมภีร์พระสูตรต้นตปิฎก ที่มณิกาย ตามที่ผู้นิพนธ์กล่าวอ้าง พบแต่ในคัมภีร์อรรถกถาแห่งเภรคาถา” ดังนั้นเรื่องนันทโทปนันทะนี้มีได้ปรากฏในพระไตรปิฎกในหมวดใด ๆ แต่ปรากฏในอรรถกถา หมวดขุททกนิกายทั้งเภรคาถาและอปทานซึ่งมีเนื้อหา กล่าวถึงพระมหาโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชเหมือนกัน

จากที่กล่าวมาข้างต้นจึงอาจเป็นไปได้ว่าพระมหาพุทธสิริเถระนำเค้าโครงเรื่องนันทโทปนันทสูตรจากพระอรรถกถา ขุททกนิกาย เภรคาถาหรืออปทาน มาประพันธ์ขยายความด้วยภาษาบาลีที่เป็นสมาสขนาดยาว ซึ่งปรากฏชื่อในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ว่า “พระบาฬีนนโทปนันทสูตร” แต่มิได้ระบุว่าประพันธ์สำเร็จเมื่อใด และเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ได้ทรงนำพระบาฬีนนโทปนันทสูตรนี้มาเป็นต้นฉบับในการแปลแต่งเป็นเรื่องนันทโทปนันทสูตรคำหลวง

ภูมิหลังของต้นฉบับสมุดไทย

ต้นฉบับสมุดไทยเรื่องนันทโทปนันทสูตรคำหลวง ปัจจุบันกลุ่มงานหนังสือตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ (ท่าवासกรี) กรมศิลปากรเป็นผู้ดูแลรักษา จัดอยู่ในแผนกธรรมคดี เลขที่ 120 ตามทะเบียนของหอสมุดแห่งชาติระบุว่า ขุนวิทูรตรุณกรพูลเกล้าฯ ถวายให้เป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2451 เนื้อหาในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้เป็นเรื่อง “นันทโทปนันทสูตรคำหลวง”

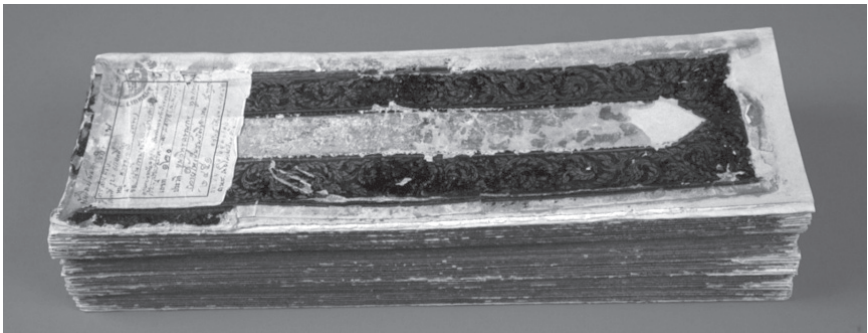
พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ระบุศักราชไว้ว่าบันทึกเมื่อ พ.ศ. 2279 เมื่อนับถึง ปัจจุบัน (2561) มีอายุถึง 282 ปี

ลักษณะของต้นฉบับสมุดไทย

ต้นฉบับสมุดไทยเรื่องนันทโศปน์นันทสูตรคำหลวง เป็นสมุดไทยขาว มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ขนาดและจำนวนหน้าของต้นฉบับ ต้นฉบับเรื่องนี้มีขนาดกว้าง 13 เซนติเมตร ยาว 39.9 เซนติเมตร หนา 6.5 เซนติเมตร มีจำนวนหน้าทั้งสิ้น 189 หน้า ประกอบด้วยหน้าต้น 97 หน้า และหน้าปลาย 92 หน้า ในแต่ละหน้า ประกอบด้วยข้อความจำนวน 6 บรรทัด ยกเว้นหน้าต้น 1 มีจำนวน 5 บรรทัด หน้าต้น 97 จำนวน 1 บรรทัด หน้าปลาย 87 จำนวน 4 บรรทัด และหน้าปลาย 91 มีจำนวน 3 บรรทัด

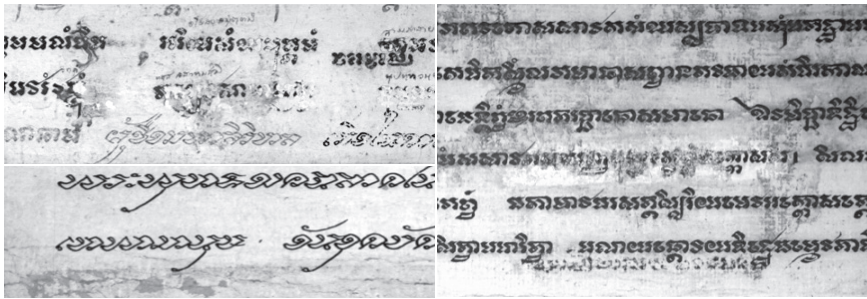
รูปที่ 2 ต้นฉบับหนังสือสมุดไทยเรื่องนันทโศปน์นันทสูตรคำหลวง

2. สภาพของต้นฉบับ มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ แต่ก็พบว่าสีพื้นสมุด มีรอยแตกและหลุดร่อน และมีบางส่วนชำรุด เช่น ส่วนปกสมุดด้านหน้าและหลัง ขาดและหลุดร่อน โดยเฉพาะขอบปกทั้งสี่ด้าน หน้าต้น 1-4 ตัวอักษรลบเลือน

บางส่วนและมีรอยขีดของอักษรจากอีกหน้า ดังตัวอย่างรูปที่ 2 ตัวอักษรที่ลบเลือนส่วนมากเป็นอักษรขอมย่อ อาจเนื่องมาจากรูปอักษรที่มีเส้นหนา ประกอบกับการใช้สีชาดที่อาจหลุดร่อนง่ายกว่าการใช้หมึกอย่างอักษรไทยย่อ อย่างไรก็ตามยังถือได้ว่าหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ยังอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์

รูปที่ 3 สภาพความชำรุดบางส่วนของต้นฉบับ

3. ส่วนประกอบของต้นฉบับ ต้นฉบับสมุดไทยเรื่องนันทโพนันทสูตร คำหลวงมีส่วนประกอบสำคัญ 4 ส่วน ได้แก่ ปกสมุด บานแพนก หน้าต้น และหน้าปลาย ดังนี้

3.1 ปกสมุด ปกสมุดด้านหน้าและหลังมีการติดคิ้วสมุด 3 ชั้น³ ทั้งปกหน้าและหลัง เขียนเป็นลายรดน้ำลงรักปิดทองซึ่งเป็นงานประณีตศิลป์ที่นิยมมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 เป็นช่วงที่งานศิลปะลายรดน้ำลงรักปิดทองเจริญรุ่งเรืองที่สุด ลายรดน้ำบนปกสมุดไทยเล่มนี้เป็นลายกระหนกก้านขดทั้งสองด้าน ปกสมุดหน้าและหลังมีรายละเอียดแตกต่างกัน ดังนี้

ปกหน้า กลางปกสมุดเป็นกรอบทรงกลม เติมน้ำสีทองกันขอบสองชั้น แต่ส่วนกลางหลุดลอก เข้าใจว่าน่าจะเป็นส่วนสำหรับเขียนชื่อเรื่อง “นันทโพนันทสูตร

³ คิ้วสมุด คือ แถบกระดาษกว้างประมาณ 1-2 เซนติเมตรติดริมขอบปกสมุดทั้ง 4 ด้าน ซ้อนให้ได้ระดับลดหลั่นจากกว้างไปหาแคบ ทำเป็นขอบของปกสมุด (กองแก้ว วีระประจักษ์, 2530, น. 22)

คำหลวง” ส่วนที่หลุดลอกบางส่วนมีสีเขียวปรากฏอย่างชัดเจน วรวินัย หิรัญมาศ (2557) ผู้เชี่ยวชาญด้านลายไทยระบุว่าส่วนที่เป็นสีเขียวนี้ ช่างโบราณเรียกว่า “สีเขียวดั่งแซ”⁴ สันนิษฐานว่าก่อนเขียนชื่อเรื่องด้วยสีทอง ผู้สร้างอาจลงสีดั่งแซไว้แล้วทาร์กก่อนเขียนชื่อเรื่อง หรืออาจเป็นไปได้ว่าเป็นสีที่เกิดขึ้นเอง ก่อนเขียนชื่อเรื่องอาจมีการลงสีหนึ่งสีได้ไว้ ต่อมาจึงเกิดออกไซด์ขึ้นเป็นสีเขียวดั่งแซ ชื่อเรื่องที่ใช้เขียนน่าจะเป็นสีทองเช่นเดียวกับพระนามภายในเล่มที่เขียนด้วยสีทอง แต่ด้วยกาลเวลา ความชื้น จึงทำให้ลบเลือนและหลุดลอกไป

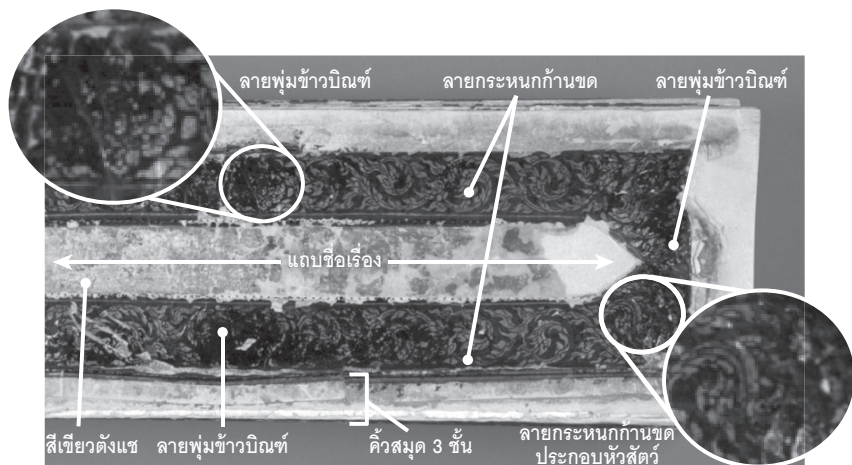
ส่วนขอบรอบแถบชื่อเรื่องเขียนเป็นลายกระหนกก้านขดต่อเนื่องกัน กึ่งกลางของลายตามแถบยาวด้านบนบนและล่าง และตามแถบตั้งด้านซ้ายและขวาของแถบชื่อเรื่องเขียนเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ บริเวณมุมขอบทั้งสี่ด้านเขียนลายกระหนกก้านขดประกอบหัวสัตว์ เห็นชัดเจนเฉพาะมุมล่างขวา ดังตัวอย่างในรูปที่ 4

รูปที่ 4 ปกหน้าหนังสือสมุดไทย

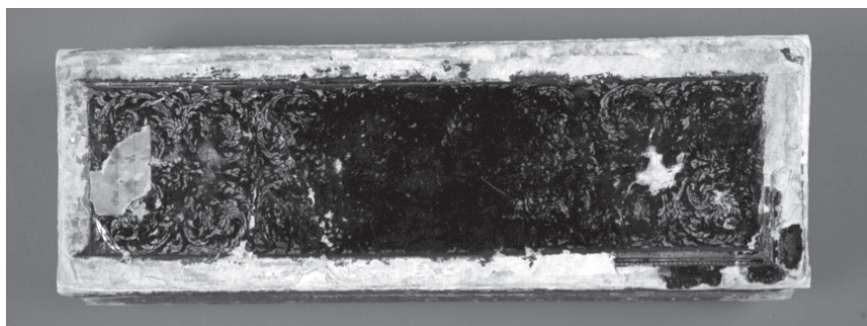
⁴ สีเขียวดั่งแซใช้เรียกออกไซด์ของสำริด ดังจะเห็นว่าวัตถุโบราณที่ทำจากสำริดจะปรากฏสนิมสีเขียวซึ่งเป็นออกไซด์ของสำริดเรียกว่าสีเขียวดั่งแซ สีในลักษณะนี้สามารถทำขึ้นได้เองด้วย โดยใส่กรดเกลือเจือจางลงในทองแดงให้ท่วม กรดเกลือกับทองแดงจะทำปฏิกิริยากันเกิดสนิมเกาะตัวทองแดง แล้วชุดสนิมมาผสมกับกาวจะได้สีเขียวดั่งแซซึ่งนำไปใช้เขียนงานจิตรกรรมได้ นิยมใช้ในหมู่ช่างเขียนมาแต่โบราณ (วรวินัย หิรัญมาศ, 2557)

รูปที่ 5 ส่วนประกอบและลวดลายของปกหน้าหนังสือสมุดไทย

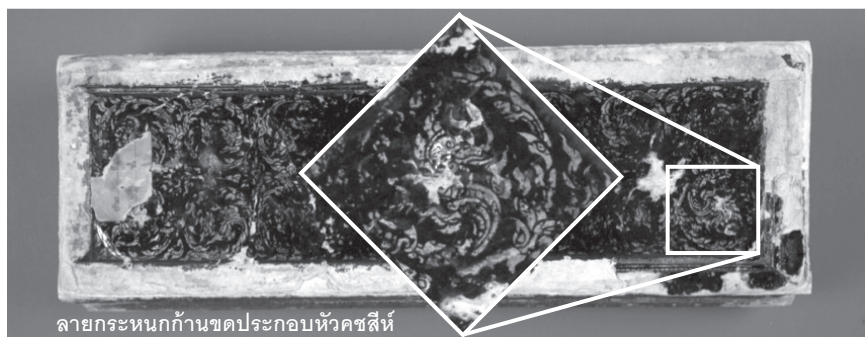

ปกหลัง เขียนเป็นลายกระหนกก้านขดเช่นเดียวกับปกหน้า แต่ปลายของก้านขดจะแตกลายออกไปเป็นหัวสัตว์เรียกว่าลายก้านขดประกอบหัวสัตว์ซึ่งมีหลายแบบ เท่าที่มีร่องรอยให้เห็นพบ 2 แบบ คือ ลายก้านขดประกอบหัวนาคและลายก้านขดประกอบหัวคชสีห์

รูปที่ 6 ปกหลังหนังสือสมุดไทย

รูปที่ 7 ลวดลายบนปกหลังหนังสือสมุดไทย

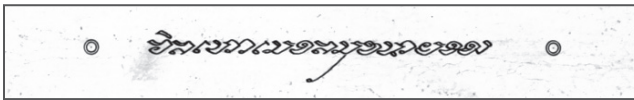
วรวิทย์ หิรัญมาศ (2557) ระบุว่าลวดลายที่ปรากฏบนปกหน้าและปกหลังนี้เป็นลายพระราชานิยมสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ การใช้สีทองซึ่งเป็นสีที่ใช้ในราชสำนักเท่านั้นจึงเป็นหลักฐานยืนยันยุคสมัยของสมุดไทยเล่มนี้ได้ว่าแต่งขึ้นในสมัยเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์พระโอรสพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศอย่างแท้จริง

3.2 หน้าต้น⁵ สมุดไทยเล่มนี้มีหน้าต้นจำนวน 97 หน้า ในหนังสือสมุดไทยโดยทั่วไป หากเป็นเรื่องที่เขียนต่อเนื่องและยังไม่จบในหน้าต้นก็จะเขียนต่อในหน้าปลาย โดยมักระบุในตอนท้ายของหน้าต้นว่าหน้าต้นจบเพียงเท่านี้ และอาจระบุให้ไปอ่านต่อในหน้าปลาย ในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ หน้าต้น 97 มีข้อความระบุให้ไปอ่านต่อในหน้าปลาย แต่มีลักษณะพิเศษกว่าหนังสือสมุดไทยโดยทั่วไป

⁵ หน้าต้นและหน้าปลายเป็นวิธีการเรียกหน้าหนังสือสมุดไทย กล่าวคือ หนังสือสมุดไทยมีลักษณะเป็นการพับกลับไปกลับมา สามารถบันทึกได้ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ด้านหน้าเรียกว่า “หน้าต้น” ส่วนด้านหลังเรียกว่า “หน้าปลาย” วิธีการนับหน้าจะนับจากหน้ากระดาษที่มีรอยพับด้านบนและล่างนับเป็น 1 หน้า หรือเรียกว่า “ผา” โดยเริ่มนับเป็นหน้าต้น 1 เมื่อปรากฏข้อความเรื่อยไปจนจบหนึ่งด้าน เมื่อพลิกกลับมาจึงนับอีกด้านเป็นหน้าปลาย 1 เรื่อยไปจนจบข้อความ (พรพิมล แสงทับ, 2548, น. 39-40)

กล่าวคือมีการเขียนข้อความดังกล่าวเป็นภาษาเขมรด้วยอักษรไทยย่อว่า “วิลเทหาเมอลมุขนายฮอง” ตรงกับข้อความภาษาเขมรว่า “วิลเทหาเมิลมุขนายโง” แปลความได้ว่า “กลับไปดูหน้าโน้นแล” เข้าใจว่าผู้บันทึกอาจเห็นว่าเนื้อหาเรื่องนั้นไทป็นนันทสูตรคำหลวงมีการใช้คำยืมภาษาเขมรเป็นจำนวนมาก จึงใช้ภาษาเขมรบันทึกข้อความนี้ เพื่อให้สอดคล้องกัน

รูปที่ 8 หน้าต้น 97

3.3 หน้าปลาย หน้าปลายของหนังสือสมุดไทยเล่มนี้มีจำนวน 87 หน้า เขียนเนื้อหาต่อเนื่องจากหน้าต้นไปจนจบเรื่องนั้นไทป็นนันทสูตรคำหลวง

อักษรที่ใช้บันทึก

หนังสือสมุดไทยเรื่องนั้นไทป็นนันทสูตรคำหลวง บันทึกด้วยอักษร 2 ชนิด ได้แก่ อักษรไทยย่อ และอักษรขอมย่อซึ่งเป็นอักษรที่มีการประดิษฐ์เส้นอักษรให้สวยงาม คำว่า “ย่อ” นี้ น่าจะมีความหมายเช่นเดียวกับการ “ย่อเหลี่ยม” หรือ “ย่อมุม” กล่าวคือมีการเขียนเส้นอักษรด้วยการหักเหลี่ยมทำให้เกิดมุมต่าง ๆ เส้นอักษรจึงดูมีมิติงดงาม

อักษรไทยย่อและอักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

1. อักษรไทยย่อ อักษรไทยย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนั้นไทป็นนันทสูตรคำหลวง ถือว่าเป็นอักษรไทยย่อที่งดงามที่สุด ทั้งรูปอักษรที่มีการประดิษฐ์เส้นอักษรอย่างงดงาม และการเขียนเส้นอักษรอย่างเป็นระเบียบได้ระดับเดียวกันและเขียนต่อเนื่องกันไปเสมือนลากเส้นต่อกัน ตัวอักษรทุกตัวเอนทำมุม 45 องศาเสมอกัน

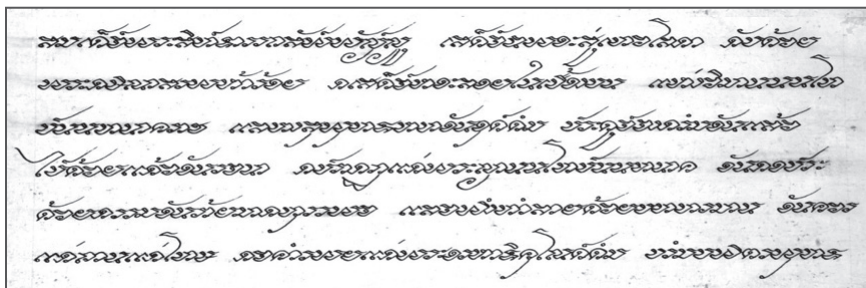
จึงทำให้อักษรไทยย่อในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้มีความงดงามที่สุด⁶ อักษรไทยย่อในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ มีลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

1.1 ภาษาที่ใช้ในการบันทึก พบว่าอักษรไทยย่อใช้บันทึกข้อความที่เป็นภาษาไทยเป็นหลัก และยังพบว่าใช้บันทึกภาษาสันสกฤต 1 แห่ง คือ คาถาภาษาสันสกฤตในหน้าต้น 1 บรรทัด 5 ข้อความว่า “สุสฤทธิกฤตยปฤษฏณ์ตมไพริญาณัม สุลภัม” และใช้บันทึกภาษาเขมร 1 แห่งในหน้าต้น 97 ข้อความว่า “วิลเทาเมอลมุขนายฮอง”

1.2 สีของเส้นอักษร มีการใช้สี 2 สีสำหรับบันทึกอักษรไทยย่อ ได้แก่ สีทองและสีดำ สีทองใช้บันทึกเฉพาะพระนามของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร และข้อความในหน้าต้น 1 เท่านั้น ส่วนข้อความอื่นๆ เป็นเส้นสีดำ

นอกจากนี้อักษรไทยย่อในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ยังมีความสำคัญในด้านอักษรวิทยา เนื่องจากเป็นหลักฐานที่พบพยานะไทยครบทั้ง 44 ตัว เป็นครั้งแรก โดยเฉพาะพยานะ ๓ และ ฮ ซึ่งยังไม่ปรากฏหลักฐานในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง (อิงอร สุพันธุ์วณิช, 2527, น. 673)

รูปที่ 9 อักษรไทยย่อ หน้าต้น 77

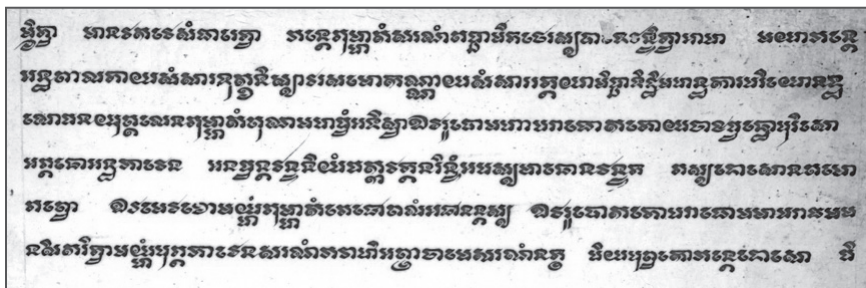
⁶ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับอักษรไทยย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวงได้ใน จูไรต์น ลักษณะศิริ (2555, น. 29-51)

2. อักษรขอมย่อ อักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนี้ ถือได้ว่าเป็นอักษรขอมย่อรูปแบบแรกๆ ที่พบ (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2556) มีลักษณะเป็นการประดิษฐ์เส้นอักษรและวิธีการเขียนเส้นอักษรให้แตกต่างกับอักษรขอมบรรจง โดยเฉพาะการใช้เส้นหนาและเส้นบาง การใช้เส้นม้วนขดหอย การเขียนหางอักษร และการหักมุมอักษร⁷ อักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ มีลักษณะการใช้ดังต่อไปนี้

2.1 ภาษาที่ใช้ในการบันทึก พบว่าอักษรขอมย่อใช้บันทึกข้อความที่เป็นภาษาบาลีทั้งหมด ปรากฏข้อความภาษาเขมรเพียงคำเดียวคือคำว่า “เมาะ” หมายถึง “คือ คือว่า แปลว่า” ในข้อความภาษาบาลีว่า “อิติ เมาะ อิมินาปกาเรน” ในหน้าปลาย 84 บรรทัด 4

2.2 สีของเส้นอักษร มีการใช้สีจำนวน 2 สี ได้แก่ สีทองและสีชาด สีชาดใช้บันทึกข้อความที่เป็นภาษาบาลีส่วนใหญ่ ส่วนสีทองใช้บันทึกพระนามภาษาบาลีของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร และข้อความภาษาบาลีที่เป็นบทสรรเสริญพุทธคุณและคาถาพาหุบพที่ 7 ในหน้าต้น 2

รูปที่ 10 อักษรขอมย่อ หน้าปลาย 54

⁷ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับอักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทพนนทสูตรคำหลวง ได้ใน จูไรต์นส์ ลักษณะศิริ และयरรงค์ สิกษะฤทธิ (2556, น. 9-53)

ส่วนประกอบของเนื้อหา

ข้อความที่บันทึกอาจจำแนกได้เป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำเรื่อง ส่วนเนื้อเรื่อง และส่วนท้ายเรื่อง ดังนี้

1. ส่วนนำเรื่อง เป็นส่วนนำก่อนจะเข้าเนื้อหาของเรื่อง ประกอบด้วย 6 ส่วนสำคัญ ได้แก่ ส่วนแถลงเรื่อง คาถาภาษาสันสกฤต บทนมัสการพระพุทธเจ้า คาถาพาหุบทที่ 7 คาถานำเรื่อง และนามผู้แต่งและวัตถุประสงค์ในการแต่ง

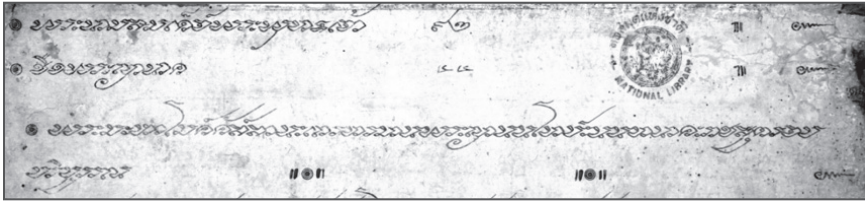
ส่วนนำเรื่องนี้มีทั้งที่เป็นภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาไทย และภาษาบาลีสลับภาษาไทย นอกจากส่วนที่เป็นบทนมัสการพระพุทธเจ้าและคาถาพาหุบทที่ 7 ซึ่งเป็นคาถาที่มีอยู่แต่เดิมแล้ว บทอื่นๆ ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตน่าจะเป็นส่วนที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์ด้วยพระองค์เอง ส่วนนำเรื่องนี้แสดงให้เห็นพระปรีชาญาณรอบรู้ทั้งภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตจึงสามารถทรงพระนิพนธ์เป็นข้อความภาษาดังกล่าวได้⁸

1.1 ส่วนแถลงเรื่อง เป็นส่วนที่กล่าวถึงเนื้อหาโดยสรุปเพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบว่าเป็นเรื่องที่บันทึกคือเรื่องอะไรหรือมีความสำคัญอย่างไร ปรากฏในหน้าต้น 1 บรรทัดที่ 1-4 เขียนด้วยอักษรไทยย่อเส้นสีทอง มีข้อความว่าดังนี้

๑ พระนามสมเด็จพระพุทธเจ้า	๙๒	๗ ๑
๑ ชื่อพระญาณาค	๔๔	๗ ๑
๑ พระมหาโมคคัลลานะเถรทรมานพระญาณนโทยะนันทนาคะราชสูตรจบ		
บริบูรณ์	๑	๑ ๑

⁸ ในประเด็นนี้อาจมีผู้โต้แย้งว่าคาถาภาษาสันสกฤตและคาถาภาษาบาลีที่ปรากฏในส่วนนำเรื่องอาจมีผู้อื่นประพันธ์ถวาย แต่หากพิจารณาว่าพระองค์ทรงเป็นผู้แปลเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงจากพระบาทนโพนันทสูตรของพระมหาพุทธสิริเถระซึ่งเขียนด้วยภาษาบาลีที่มีลักษณะเป็นสมาสขนาดยาว ไม่ควรมีข้อสงสัยว่าพระองค์ทรงเชี่ยวชาญและรอบรู้ภาษาบาลีอย่างยิ่ง

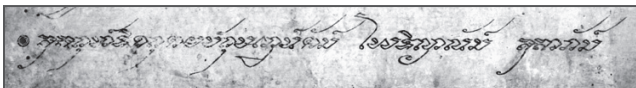
รูปที่ 11 ส่วนแถลงเรื่อง หน้าต้น 1 บรรทัด 1-4

ส่วนแถลงเรื่องนี้เป็นการระบุจำนวนพระนามพระพุทธเจ้าและชื่อพญานาคที่ปรากฏในเรื่อง กล่าวคือปรากฏพระนามพระพุทธเจ้าถึง 92 แห่งและปรากฏชื่อพญานันโทปนันทนาคราชถึง 44 แห่ง แสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีในการสร้อยคำเพื่อให้เรียกพระพุทธเจ้าและพญานาคได้อย่างหลากหลาย อย่างไรก็ตาม วีรี เกวลกุล (2546, น. 92, 94) ระบุว่าเมื่อศึกษาหนังสือสมุดไทยเรื่องนี้แล้วพบว่า ปรากฏพระนามพระพุทธเจ้าจำนวน 92 แห่ง ตรงตามที่ระบุไว้ในส่วนแถลง แต่ชื่อพญานาคปรากฏจริงเพียง 42 แห่งเท่านั้นมีใช้ 44 แห่งตามที่ปรากฏในส่วนแถลงของสมุดไทย

1.2 คาถาภาษาสันสกฤต ปรากฏในหน้าต้น 1 บรรทัด 5 บันทึกด้วยอักษรไทยย่อ เส้นสีทอง ข้อความว่า “สุสฤทธิฤกตยปฤษณันตม โพรธิญณันม สุลามัม”⁹ น่าจะตรงกับข้อความภาษาสันสกฤตว่า “สุสฤทธิฤกตยปฤษณณ ตม โพรธิญณณัม สุลามัม” แปลว่า “พระโพธิญาณนั้นเป็นลาภอันประเสริฐ ด้วยความประสงค์จะสร้างกรรมดี” ดังนี้

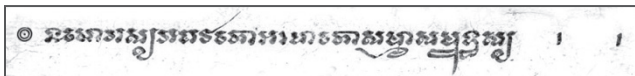
รูปที่ 12 คาถาภาษาสันสกฤต หน้าต้น 1 บรรทัด 5

⁹ กรมศิลปากร (2545, น. 115) ถ่ายถอดเป็น “สุสฤทธิฤกตยปฤษณณ ตม โพรธิญณณัม สุลามัม”

1.3 บทนมัสการพระพุทธเจ้า เป็นบทสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า ปรากฏในหน้าต้น 2 บรรทัด 1 ใช้อักษรขอมย่อ ลงเส้นด้วยสีทอง มีข้อความว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส” แปลว่า “ขอนอบน้อมแด่พระภาคเจ้า พระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง” ดังนี้

รูปที่ 13 บทนมัสการพระพุทธเจ้า หน้าต้น 2 บรรทัด 1

1.4 คาถาพาหุงบทที่ 7 เป็นคำประพันธ์ร้อยกรองภาษาบาลีประเภท วสันตติลกฉันทในกล่มฉันทวรรณพฤติ (พิพัฒน์ คงประเสริฐ, 2553, น. 206–207) เป็นคาถาบทที่ 7 ในคาถาพาหุง¹⁰ จำนวน 8 บท ซึ่งเป็นคาถาสรรเสริญชัยชนะของ พระพุทธเจ้า คาถาบทนี้มีเนื้อหากล่าวถึงชัยชนะของพระพุทธเจ้าในการทรมาน พญานันโทปนันทนาคราช ปรากฏในหน้าต้น 2 บรรทัด 2–3 เป็นอักษรขอมย่อ ลงเส้นด้วยสีทอง มีข้อความว่า

“นโนโทปนนฺทพฺพคํ วิพฺลํ มหิทธิ
อิทฺธูปเทสฺวิริณา ชิตฺวา มุนินฺโท

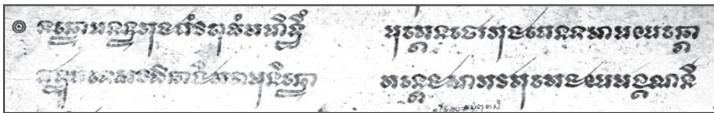
ปฺตุเตน เถรภูทเคน ทมาปยนฺโต
ตนฺเตชฺสา ภวตฺเต ชยมงฺคฺลานิ¹¹”

¹⁰ คาถาพาหุงเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองภาษาบาลีประเภทวสันตติลกฉันทเป็นการกล่าวสรรเสริญชัยชนะของพระพุทธเจ้า 8 ประการ ได้แก่ การชนะพระยาวัสวดีมาร การชนะ อาฬวกยักษ์ การชนะช้างนาฬาคีรี การชนะองคุลิมาล การชนะนางจิณฺจมาณวิกา การชนะ สัจจกนิครนถ์ การชนะนันทโพนันทนาคราช และการชนะพกาพรหม (สุภาพรณ ณ บางช้าง, 2533, น. 303–308) เหตุที่เรียกชื่อว่าคาถาพาหุง เพราะบทแรกขึ้นต้นด้วยคำว่า “พาหุง” ดังนี้ “พาหุสฺสทสฺสมภินิมมิตฺตาสารุณฺดํ”

¹¹ คาถาพาหุงที่ยกมานี้คงการสะกดการันต์ตามต้นฉบับสมุดไทย ในตอนท้ายของคาถา ตามปรกติลงท้ายว่า “มงฺคฺลานิ” แต่ในหนังสือสมุดไทยลงท้ายว่า “มงฺคฺลานิ”

แปลว่า “ผู้เป็นใหญ่แห่งมณี (พระพุทธรเจ้า) ทรงชนะแล้ว ด้วยวิธีแสดงฤทธิ์ เมื่อทรงให้พญานาคผู้เป็นบุตร (พระโมคคัลลานะ) ไปทรมานพญานาคนั้นโทปนันทะ ผู้หลงผิด ผู้มีฤทธิ์มาก ด้วยพระเดชนั้น ขอชัยมงคลทั้งหลายจงมีแต่ท่าน”

รูปที่ 14 คาถาพาหุงบทที่ 7 หน้าต้น 2 บรรทัด 2-3

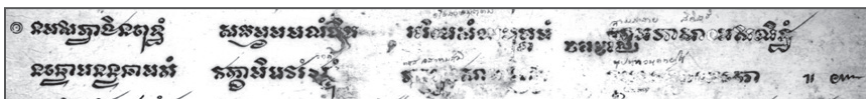

1.5 คานำเรื่อง เป็นคำประพันธ์ร้อยกรองภาษาบาลีที่ปรากฏก่อนเริ่มเนื้อเรื่อง ขึ้นต้นด้วยบทบูชาพระรัตนตรัย แล้วกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ปรากฏในหน้าต้น 2 บรรทัด 4-5 ใช้อักษรขอมย่อ ลงเส้นด้วยสีชาด มีข้อความว่า

“นมลิตวา ชินพุทฺธํ	สทฺธมมถ ปิ จ
อริยสํมมุตตมํ	สามภาสายสิสิญฺญํ
นโนโทปนันทนามกํ	วทฺขามิ ปวรํ วตฺถุํ
ตสฺส วสาหสมฺมิ	นุปทฺทวนฺตรายโก”

แปลว่า “เมื่อนมัสการแล้วซึ่งพระชินพุทธ พระสัทธรรมอันปราศจากมลทิน และพระอริยสงฆ์ผู้ประเสริฐ ข้าพเจ้าก็จักกล่าวเรื่องอันประเสริฐ มีชื่อว่า “นโนโทปนันทะ” ซึ่งเกลาเกลี้ยงด้วยภาษาสยาม ด้วยอำนาจแห่งเรื่องนั้นขอความเป็นผู้ไร้อุปัทวันตราย จงมีแก่ข้าพเจ้าเทอญ”

รูปที่ 15 คานำเรื่อง หน้าต้น 2 บรรทัด 4-5

1.6 นามผู้แต่งและวัตถุประสงค์ในการแต่ง ปรากฏข้อความตั้งแต่หน้าต้น 2 ไปจนถึงหน้าต้น 5 เขียนเป็นภาษาบาลีสลับกับบทแปลภาษาไทย มีลักษณะเป็นการแปลยกศัพท์ กล่าวคือยกศัพท์ภาษาบาลีทีละศัพท์ แล้วแปลออกเป็นภาษาไทยตามลำดับ (พระมหาสมคิด จินตามโย, 2538, น. 1)¹² ข้อความภาษาบาลีเขียนด้วยอักษรขอมย่อเส้นสี่ขีด ส่วนข้อความภาษาไทยเขียนด้วยอักษรไทยย่อเส้นสี่ขีด เฉพาะข้อความที่เป็นพระนามลงเส้นสี่ทอง

ข้อความกล่าวถึงว่าผู้แต่งคือ “มหาสิริบาล” ซึ่งเป็นพระนามฉายาขณะทรงผนวชของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร จากนั้นเป็นการนมัสการพระรัตนตรัย แล้วจึงกล่าวถึงการแปลเรื่องนั้น *ไทปนันทสูตร* จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย และกล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการแต่งว่าเพื่อขออำนาจคุณพระรัตนตรัยปกป้องให้พ้นจาก “อันตรายูปัททราวรพาวาธ” คือ ให้พ้นจากอันตราย ความอุปัทว และความเจ็บไข้ทั้งปวง

รูปที่ 16 “สิริปาโลนาม ผู้ชื้อมหาสิริบาล”

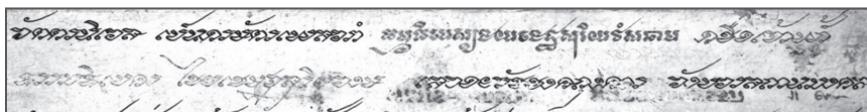
พระนามฉายาสิริบาล ขณะทรงผนวช หน้าต้น 2 บรรทัด 6

รูปที่ 17 ข้อความสีทองเขียนว่า

“ธมฺมธิเบศสชยเขฎฐสุริยวิสนาม กชื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐสุริยวงษ”

พระนามเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ไชยเชษฐสุริยวงศ์ หน้าต้น 3 บรรทัด 1-2

¹² ตัวอย่างเช่น *อห* อันว่าข้า *สิริปาโล* นาม *ผู้ชื้อมหาสิริบาล* ข้อความที่เป็นตัวเอนขีดเส้นใต้ เป็นข้อความภาษาบาลี ส่วนข้อความตัวเอนเป็นบทแปลภาษาไทย

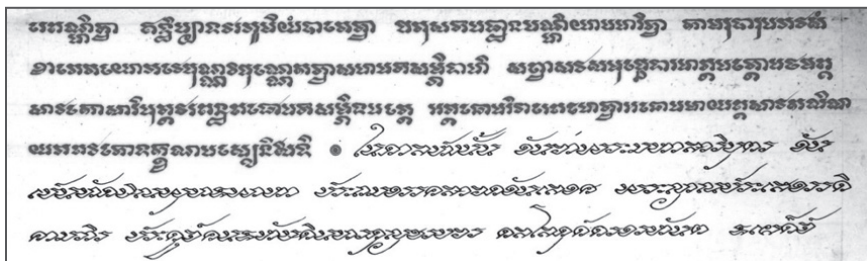
2. ส่วนเนื้อเรื่อง เป็นส่วนเนื้อหาของเรื่อง กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล เป็นเรื่องราวของพระมหาโมคคัลลานะที่ทรงมานพญานันโทปนันทนาคราชให้ละพยศหันมานับถือพระรัตนตรัย เนื้อหาส่วนนี้ประกอบด้วยคาถาภาษาบาลีและข้อความแปลภาษาไทยต่อเนื่องกันไป ข้อความภาษาบาลีคือพระบาฬีนนโทปนนทสูตร บทประพันธ์ของพระมหาพุทธสิริเถระซึ่งประพันธ์เป็นภาษาบาลีด้วยสมาสขนาดยาว ส่วนข้อความภาษาไทยเป็นพระนิพนธ์แปลของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ข้อความภาษาบาลีเขียนด้วยอักษรขอมย่อเส้นสีชาด ส่วนข้อความภาษาไทยเขียนด้วยอักษรไทยย่อเส้นสีดำ

การนำพระบาฬีนนโทปนนทสูตรของพระมหาพุทธสิริเถระมาประกอบในพระนิพนธ์แปลของพระองค์ อาจเพื่อต้องการให้ผู้อ่านได้เห็นข้อความเดิมในภาษาบาลีเทียบกับข้อความแปล อันทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า *นันทโทปนันทสูตร* คำหลวงเป็นพระนิพนธ์แปลจากภาษาบาลี และอาจเพื่อต้องการให้เกิดความศรัทธาในฐานะวรรณคดีพระพุทธรศาสนาที่มีได้มีเพียงข้อความภาษาไทย แต่ยังประกอบด้วยข้อความภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่ใช้บันทึกพระพุทธพจน์ จึงทำให้นเนื้อหาของเรื่องมีความศรัทธามากยิ่งขึ้น ส่วนในแง่การบันทึก ภาษาบาลีที่ใช้อักษรขอมย่อเส้นสีแดง กับภาษาไทยที่ใช้อักษรไทยย่อเส้นสีดำ ก็ช่วยทำให้หนังสือสมุดไทยเล่มนี้มีความงดงามยิ่งขึ้นอีกด้วย

นันทโทปนันทสูตร คำหลวงมีเนื้อเรื่องโดยสังเขปคือ เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เขตวัน มหาวิหาร กรุงราชคฤห์ อนาคตปิณฑิกเศรษฐีพูลอภาราณาเชิญพระองค์เสด็จไปรับภัตตาหารที่เรือนของตนพร้อมพระอรหันตสาวก 500 องค์ในเช้าวันรุ่งขึ้น เมื่อใกล้รุ่งขณะทรงบำเพ็ญพุทธกิจตรวจดูเวไนยสัตว์ มีพญานันโทปนันทนาคราชเข้ามาในข่ายพระญาณ จึงทรงทราบว่พญานาคราชสามารถละมิจาหิฐิได้ ครั้นรุ่งเช้าจึงได้เสด็จนำพระสาวกไปทางอากาศมุ่งหน้าสู่เทวโลก พร้อมแผ่ฉัพพรรณรังสีให้พญานาคราชเห็น ฝ่ายพญานาคราชเห็นดังนั้นก็โกรธอย่างยิ่งเพราะเกรงว่าผู้ละอองใต้พระบาทของพระพุทธเจ้าและเหล่าสาวกจะตกลงบนวิมานและเศียรของตน จึงแปลงกายเป็นพญานาคขนาดใหญ่เข้าพันเขาพระสุเมรุไว้เจ็ดรอบและแผ่พังพานบดบังทั้งสกลจักรวาล บรรดาพระสาวกทั้งหลายจึงทูล

ขอพุทธานุญาติไปทรมานพญานาคราช แต่พระพุทธรองค์ก็ทรงปฏิเสธ กระทั่งพระมหาโมคคัลลานะพระอัครสาวกเบื้องซ้ายทูลขอ จึงมีพุทธานุญาติ พระมหาโมคคัลลานะจึงทรมานพญานันโทปนันทนาคราชด้วยการแสดงฤทธิ์ต่างๆ จนในที่สุดพญานาคราชก็ยอมละพศ เข้าเฝ้าพระพุทธรองค์และถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะตั้งแต่นั้นมา

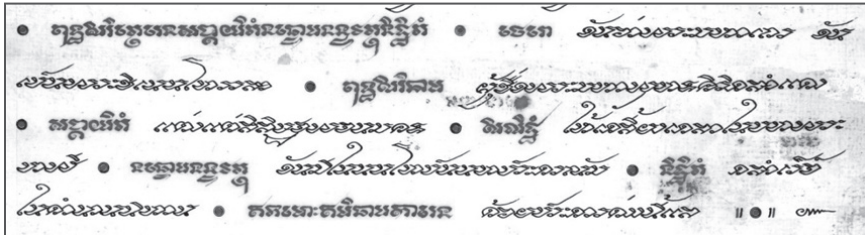
รูปที่ 18 ส่วนเนื้อหา ภาษาบาลีบันทึกด้วยอักษรขอมย่อเส้นสีชาด และภาษาไทยบันทึกด้วยอักษรไทยย่อเส้นสีดำ หน้าต้น 54

3. ส่วนท้ายเรื่อง เป็นส่วนที่บอกรายละเอียดเกี่ยวกับการแต่ง และรายละเอียดเกี่ยวกับการบันทึก ประกอบด้วยส่วนต่างๆ ดังนี้

3.1 ผู้แต่งพระสูตรภาษาบาลี ข้อความในหน้าปลาย 83 บรรทัด 6 จนถึงหน้าปลาย 84 บรรทัด 4 ระบุนามผู้แต่งพระบาฬีนโนทปนทสูตรคือ “พระพุทฺธิสริเถระ” ทั้งในข้อความภาษาบาลีว่า “พุทฺธิสริตเถเรน สงคายิตันนโนทปนทวตฺถุณฺณจิตฺ” หมายความว่า “เรื่องนโนทปนทะ อันพระพุทฺธิสริเถระ ร้อยกรองไว้ จบแล้ว” และข้อความแปลเป็นภาษาไทยว่า “เถโร อันว่าพระมหาเถร อันเป็นพระชินโนทโรสา พุทฺธิสรินาม ผู้ชื่อพระมหาพุทฺธิสริกสำแดง สงคายิต์ แต่งแต่ลิลิษฐพจนมคธ ลิลิกฺุ์ ให้เกลี้ยงเกล่าในบทพระบาฬี”

รูปที่ 19 ข้อความกล่าวถึงผู้แต่งพระสูตรภาษาบาลี พระพุทธสิริเถระ
หน้าปลาย 83 บรรทัด 6 ถึงหน้าปลาย 84 บรรทัด 4

3.2 นามผู้แต่งและบทอติวิพากษ์ เนื้อหาตอนนี้เป็น การระบุวัตถุประสงค์ในการแต่ง แต่มีลักษณะเป็นบท “อติวิพากษ์” กล่าวคือ เป็นการที่ผู้แต่งประเมินผลงานของตนเอง ในข้อความส่วนแรกที่เป็นภาษาบาลี เจ้าฟ้าธรรมธิเบศทรงประเมินพระนิพนธ์ของพระองค์เองว่า “พหุสมฺมุตฺตํ” หมายถึง มีดีมีผลมาก และยังเป็น “โสวตฺถิกมัล” หมายถึง เป็นมลาที่ทรงไว้ซึ่งความสวัสดิ เพื่อให้ “เตสฺ ชนานํ ปสทาทย” คือ ให้ชนทั้งหลายนั้นเลื่อมใส การกล่าวในลักษณะนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นการประเมินค่าผลงานของพระองค์เองอย่างชัดเจน และแสดงให้เห็นถึงความมั่นใจพระทัยว่าผลงานของพระองค์มีคุณค่าเปรียบประดุจมาลาแห่งความสุขสวัสดิ์ที่สามารถโน้มน้าวใจให้คนทั้งหลายที่ได้อ่านได้ฟังเกิดความเลื่อมใสได้

ส่วนข้อความส่วนที่สอง แม้จะเป็นบทแปลที่มีข้อความตรงกับภาษาบาลี ในส่วนแรก แต่พระองค์ก็ทรงเพิ่มเติมข้อความโดยระบุกลุ่มผู้รับสารของพระองค์อย่างชัดเจนว่า ได้แก่ “นิกรสรมณพราหมณา แลเสวกามาตยราชบัณฑิตย” หมายถึง เหล่าสมณะ พราหมณ์ เสวกามาตย์ และราชบัณฑิตเท่านั้น มิได้ระบุถึงคนสามัญทั่วไป แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงประเมินพระนิพนธ์เรื่องนี้แล้วว่า ผู้รับสารที่เหมาะสมคือ บรรดาผู้มีความรู้เท่านั้น อีกทั้งยังทรงประเมินพระนิพนธ์ของพระองค์เองว่า “เปณกนิมัตตนภิวิญชิตกรรณาแห่งเมธาในโลกนี้แล” หมายถึง

เป็นเครื่องประดับหูอันเป็นแก้วที่น่าพอใจยิ่งของเหล่าปราชญ์ในโลกนี้ ฉะนั้นพระนิพนธ์ของพระองค์จึงเหมาะแก่เฉพาะผู้มีปัญญาเท่านั้น

3.3 โคลงท้ายเรื่อง ในหน้าปลาย 86 บรรทัด 3-6 และหน้าปลาย 87 ปรากฏโคลงสี่สุภาพจำนวน 2 บท มีลักษณะเป็นโคลงกระทู้ทั้งสองบท โคลงบทแรกเป็นการสรุปเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวง มีกระหู่ว่า “นันทโพนันทะสูตรปริวรรต” และยังได้ระบุที่มาของเรื่องว่า มาจากพระไตรปิฎก “ทีฆะนิกาย”¹³ ส่วนโคลงบทที่สองเป็นโคลงระบุพระนามผู้ทรงพระนิพนธ์เป็นกระหู่ว่า “เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ” ข้อความทั้งหมดเขียนด้วยอักษรไทยย่อเส้นสีดำ เฉพาะกระหู่โคลงที่เป็นพระนามเขียนด้วยเส้นสีทอง โคลงทั้งสองบทมีข้อความดังนี้

๑	นันท	พ่ายลิตยชัย	ภะคะวา
	พนันทะ	นาเคนทรา	กราบเกล้า
	สูตร	ทีฆะนิกายสา	ทระลอก
	ปริวรรต	ธรรมพระเจ้า	เทศนะไว้ควรอย
๑	เจ้าฟ้าธรรม	ท่านแท้	พยายาม
	ธิเบศร	กุมารนาม	บอกแจ้ง
	ไชยเชษฐ	ปัญญาคาม	ภิรภาพ
	สุริยวงศ	ทรงแต่งแก้ง	กล่าวเกลี้ยงนันท

โคลงท้ายเรื่องนี้ไม่อาจจะระบุได้แน่ชัดว่าผู้ใดเป็นผู้ประพันธ์ เพราะเมื่อพิจารณาข้อความในโคลงบทที่ 2 ซึ่งระบุพระนามของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรจะเห็นว่า มีลักษณะเป็นการกล่าวถึง กล่าวคือ ใช้คำสรรพนามบุรุษที่ 3 ว่า “ท่าน” จึงอาจเป็นไปได้ว่าผู้แต่งโคลงท้ายเรื่องนี้เป็นอาลักษณ์ผู้บันทึกเรื่องก็เป็นได้

3.4 วันเวลาในการแต่ง ข้อความในหน้าปลาย 88 และหน้าปลาย 89 ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวันเวลาในการแต่ง ข้อความระบุว่าพระนิพนธ์แปลเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงสำเร็จเมื่อ “พระพุทธศักราชล่วงไปแล้วได้ ๒๒๗๙

¹³ ดูรายละเอียดเรื่องที่มาได้ในหัวข้อความสำคัญและที่มาของเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวงในบทความนี้

ปีกับ ๓ เดือน วาร ๑^{๑๕} ๘ พุทธสาธ ปีมโรงนักษัตร อัฐศก จุลลักราช ๑๐๙๘ ศก” ตรงกับวันอาทิตย์ ขึ้น 15 ค่ำ เดือนแปดพุทธสาธ¹⁴ ปีมะโรง อัฐศก พุทธศักราช 2279 หรือจุลศักราช 1098¹⁵ และยังได้กล่าวถึงพระบาท-
 นนโทยปนนทสูตรของพระมหาพุทธสิริเถระว่ามีได้ลงศักราช จึงไม่อาจจะนับได้ว่า
 พระบาทนโนทยปนนทสูตรและนโนทยปนนทสูตรคำหลวงมีระยะเวลาในการแต่ง
 ห่างกันเท่าใด

3.5 ที่มาของเรื่อง ในหน้าปลาย 90 ได้ระบุที่มาของเรื่องนโนทยปนนทสูตร
 หรือพระสูตรว่าด้วยเรื่องของพญานันโทยปนนทะว่ามาจาก 2 แหล่ง ได้แก่
 พระไตรปิฎก ทีฆนิกาย สิลขันธ และพระอรรถกถา อปทาน¹⁶ เพียงแต่พระบาท-
 นนโทยปนนทสูตรที่พระพุทธรสิริเถระนำมาแต่งขยายเป็น “พระบาทคำประดับ” นี้
 มิได้ขึ้นต้นว่า “เอวัมเม” เช่นพระสูตรอื่น ๆ¹⁷

ข้อความส่วนนี้บันทึกด้วยอักษรไทยย่อเส้นสีดำ มีข้อความว่า

๑ นนโทยปนนทสูตร ที่พระบาทเป็นปรกติอย่างเทศนาทรงปวงมีอยู่ในพระ
 ก่ำพีทีฆะนิกายะศีลขันธนั้นตั้งเอวัมเมก่อน นนโทยปนนทสูตรอันมีใน
 พระอรรถกถาแก่พระก่ำพีอัปปะทานนี้ อันพระมหาพุทธะสิริเถระเจ้า
 แต่งเป็นพระบาทคำประดับนับมิได้ตั้ง เอวัมเมก่อนเลย บุคคลผู้มีปัญญา
 อย่าพึงสงสัยว่า นนโทยปนนทสูตรนั้นนอกคำพระอานนทะแลนอกสังคาย-
 นายะ นนโทยปนนทสูตรนี้ มีในสังคายนายะแท้จึงแล ||๑|| ๑-

¹⁴ เดือนแปด พุทธสาธ หมายถึง เดือน 8 ที่สองของปีอิทธิมาศ หรือปีที่มีเดือน 8 สองหน

¹⁵ น่าจะตรงกับช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ. 2279 ตามปฏิทินทางสุริยคติ

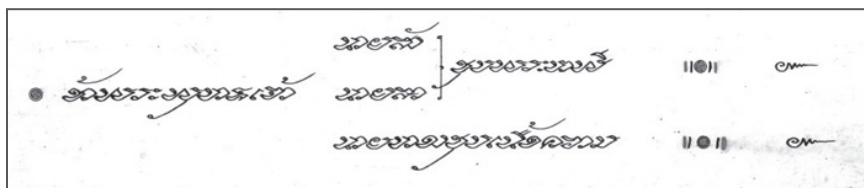
¹⁶ ดูรายละเอียดเรื่องที่มาได้ในหัวข้อความสำคัญและที่มาของเรื่องนโนทยปนนทสูตร
 คำหลวงในบทความนี้

¹⁷ โดยปรกติพระสูตรต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจะขึ้นต้นด้วยข้อความว่า
 “เอวัมเม สุต...” มีความหมายว่า “ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ว่า...” ผู้ที่กล่าวข้อความนี้
 คือพระอานนท์ ทั้งนี้เพราะในการสังคายนาพระไตรปิฎกมีพระมหากัสสปะเป็นประธานและเป็น
 องค์ปฐกตั้งกระทู้ถามพระสูตรต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง และมีพระอานนท์เป็นองค์วิสัชนา
 ตอบกระทู้ ดังนั้นพระสูตรต่างๆ จึงขึ้นต้นด้วยข้อความดังกล่าว

3.6 นามผู้บันทึก ในหน้าปลาย 91 ได้ระบุนามของอาลักษณ์ผู้บันทึกสมุดไทยเล่มนี้มีจำนวนทั้งสิ้น 3 คน ได้แก่ อาลักษณ์ผู้บันทึกข้อความภาษาบาลีจำนวน 2 คน คือ นายสังและนายสา และอาลักษณ์ผู้บันทึกข้อความภาษาไทย คือ นายทอง ดังข้อความต่อไปนี้

๑ ข้าพระพุทธเจ้า	นายสัง	} ชุบพระบาฬี	๑	๑-
	นายสา			
	นายทองชุบเนื้อความ		๑	๑-

รูปที่ 20 นามผู้บันทึก หน้าปลาย 91

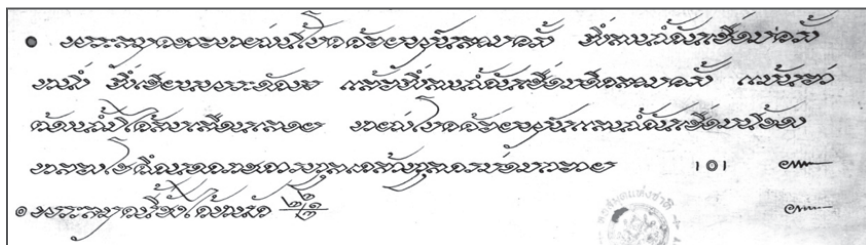
การระบุนามผู้บันทึกนี้ทำให้เห็นได้ว่าหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ต้องอาศัยอาลักษณ์ผู้บันทึกถึง 3 คน โดยเฉพาะการบันทึกอักษรขอมย่อที่ต้องใช้ผู้บันทึกถึง 2 คน อาจแสดงให้เห็นว่าการบันทึกด้วยอักษรขอมย่อเป็นเรื่องยาก การบันทึกเพียงคนเดียวอาจไม่สำเร็จทันกาลจึงจำเป็นต้องอาศัยอาลักษณ์ถึง 2 คนดังกล่าว อีกทั้งข้อความภาษาบาลีและภาษาไทยมีอยู่ต่อเนื่องกันไป ผู้บันทึกไม่สามารถบันทึกข้อความเฉพาะส่วนของตนได้โดยตลอด ต้องเขียนสลับต่อเนื่องกันไป ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นถึงความวิริยะและความประณีตอย่างยิ่งในการบันทึกหนังสือสมุดไทยเล่มนี้

3.7 ข้อมูลการบันทึก ในหน้าสุดท้าย คือ หน้าปลาย 92 ระบุนามข้อมูลการบันทึก 2 ประการ ได้แก่ วิธีการบันทึกและน้ำหนักของสมุดไทย ในส่วนวิธีการบันทึกระบุว่าหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ก่อนจะบันทึก มีการ “โบดด้วยฟุน” สามครั้ง แล้วจึง “ลงน้ำกันเชื้อม” ครั้งหนึ่ง และเมื่อบันทึกเนื้อความเรียบร้อยแล้วก็มีการ

“ลงน้ำกันเชื่อกัน” อีกถึงสามครั้ง และระบุวิธีการเตรียมหนังสือสมุดไทยเช่นนี้เป็นวิธีการของหลวงไขว้กนกนการที่กระทำเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายผู้ทรงนิพนธ์ จากนั้นจึงกล่าวถึงน้ำหนักของหนังสือสมุดไทยว่ามีน้ำหนัก “ $\frac{๒}{๑}$ ” อ่านว่า 2 ชั่ง 2 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง เทียบได้กับ 2,542.5 กรัม¹⁸ ข้อมูลการบันทึกมีข้อความดังต่อไปนี้

- ๑ พระสมุดข่อยหานี้โปรดด้วยพุนสามครั้ง จึงลงน้ำกันเชื่อกันครั้งหนึ่ง จึงเขียนพระอักษร แล้วจึงลงน้ำกันเชื่อกันอีกสามครั้ง แม้รู้ว่าต้องนำมาได้ลบเลือนเลอย หย่างโปรดด้วยพุนแล้วน้ำกันเชื่อกันนี้ของหลวงไขว้กนกนการทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย |๑| ๑
- ๑ พระสมุดนี้ซึ่งได้หลัก $\frac{๒}{๑}$ ๑

รูปที่ 21 ข้อมูลการบันทึก หน้าปลาย 92

วิธีการบันทึกด้วยการ “โปรดด้วยพุน” นี้ น่าจะเป็นวิธีในการจัดเตรียมสมุดไทยก่อนลงเส้นอักษร อาจเป็นขั้นตอนที่เรียกว่า “การลบสมุด” ซึ่งเป็นขั้นตอนการทำสมุดให้เป็นสมุดขาวด้วยการใช้แปรงเปียกผสมน้ำปูนขาวทาลงบนสมุด (ก่องแก้ว วีระประจักษ์, 2530, น. 19) เพราะเป็นขั้นตอนที่ทำก่อนลงเส้นอักษรและก่อนลงน้ำกันเชื่อกัน แต่ก็อาจเป็นขั้นตอนอื่นหลังจากการลบสมุดก็ได้เช่นกัน

¹⁸ 1 ชั่ง เท่ากับ 1,200 กรัม 1 ตำลึง เท่ากับ 60 กรัม 1 บาท เท่ากับ 15 กรัม และ 1 สลึง เท่ากับ 3.75 กรัม ดังนั้น 2 ชั่ง 2 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง จึงเท่ากับ 2,542.5 กรัม

ส่วนการ “ลงน้ำกันเชื่อม” เข้าใจว่าเป็นขั้นตอนที่ทำเพื่อกันซึม ทำทั้งก่อนและหลังการเขียนข้อความ อาจเพราะวิธีการลงเส้นอักษรเป็นการชุบอักษรจึงต้องลงน้ำกันเชื่อมเพื่อกันมิให้เส้นอักษรซึมเข้าเนื้อสมุด และเมื่อบันทึกข้อความเรียบร้อยแล้ว การลงน้ำกันเชื่อมอีกครั้งจึงเป็นการป้องกันมิให้เส้นอักษรลบเลือนเมื่อถูกน้ำหรือความชื้น วิธีการเตรียมสมุดนี้แสดงให้เห็นถึงความประณีตในการบันทึกทุกขั้นตอนทั้งก่อนและหลังลงเส้นอักษร การระบุวิธีการบันทึกนี้จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นภูมิปัญญาในการจัดเตรียมต้นฉบับสมุดไทยก่อนการบันทึกตัวอักษร และนับเป็นวิธีการแบบ “หลง” วิธีหนึ่งในการอนุรักษ์หนังสือสมุดไทยซึ่งยังไม่เคยปรากฏในเอกสารโบราณอื่นๆ นอกจากหนังสือสมุดไทยเล่มนี้เท่านั้น (สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ม.ป.ป., น.5)

คุณค่าของต้นฉบับสมุดไทย

ต้นฉบับหนังสือสมุดไทยเรื่อง *นันทโศภนัทธสูตรคำหลวง* เล่มนี้มีคุณค่าหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณค่าต่อการศึกษาทางวิชาการอีกอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ คุณค่าด้านการศึกษาวรรณคดี คุณค่าด้านการศึกษาอักษรวิทยา และคุณค่าด้านการบันทึกข้อมูลประเภทหนังสือสมุดไทย ดังต่อไปนี้

1. คุณค่าด้านการศึกษาวรรณคดี หนังสือสมุดไทยเล่มนี้นอกจากจะมีความสำคัญที่เป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาและมีความอลังการในการใช้คำศัพท์ที่ไพเราะงดงามอันแสดงพระอัจฉริยะด้านอักษรศาสตร์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรแล้วยังมีคุณค่าที่สำคัญด้านการศึกษาวรรณคดีคือต้นฉบับหนังสือสมุดไทยเล่มนี้เป็นเอกสารชั้นต้นที่บันทึกขึ้นจริงเมื่อครั้งที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรได้ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้แล้วเสร็จ มิได้เป็นฉบับคัดลอกอย่างวรรณคดีบางเรื่อง จึงยังคงรักษาเนื้อหาและสำนวนภาษาไว้ได้สมบูรณ์ อันทำให้การประเมินคุณค่าการศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้กระทำได้อย่างถูกต้องตรงตามยุคสมัยจริงทั้งเนื้อหา การใช้ถ้อยคำภาษา และวรรณศิลป์ รวมทั้งสามารถนำไปศึกษาอ้างอิงได้อย่างน่าเชื่อถือในฐานะวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย

2. **คุณค่าด้านการศึกษาอักษรวิทยา** อาจกล่าวได้ว่าหนังสือสมุดไทยเล่มนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาอักษรวิทยา โดยเฉพาะพัฒนาการของอักษรและอักษรวิธี ดังกล่าวแล้วว่าหนังสือสมุดไทยเล่มนี้เชื่อได้ว่าบันทึกขึ้นจริงในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จึงเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่สามารถนำมาศึกษารูปอักษรและอักษรวิธีได้

ในส่วนของรูปอักษรนั้นได้กล่าวแล้วว่าหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ได้บันทึกรูปอักษรสำคัญ 2 ชนิด คือ อักษรไทยย่อและอักษรขอมย่อ อักษรไทยย่อที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ถือเป็นอักษรไทยย่อที่พัฒนามาถึงขั้นสูงสุด จึงมีรูปอักษรที่ประดิษฐ์อย่างสวยงาม และรูปอักษรไทยย่อดังกล่าวนี้น่าจะเป็นแบบอย่างให้แก่อักษรไทยย่อในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, 2554, น. 30) รวมทั้งยังส่งอิทธิพลไปสู่ “ตัวผด” ซึ่งเป็นอักษรแบบหนึ่งของภาคใต้ มีรูปอักษรคล้ายกับอักษรไทยย่อในสมัยปลายอยุธยา (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, 2551, น. 133)

นอกจากนี้หนังสือสมุดไทยเล่มนี้ยังเป็นหลักฐานชิ้นแรกที่ปรากฏรูปอักษรไทยครบทั้ง 44 ตัว โดยเฉพาะการปรากฏรูปอักษร ท และ ฮ ที่เพิ่งปรากฏหลักฐานการใช้ครั้งแรกในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ (อิงอร สุพันธุ์วนิช, 2527, น. 673)

ส่วนในด้านอักษรวิธี แม้หนังสือสมุดไทยเล่มนี้จะมีอักษรวิธีที่แตกต่างกับอักษรไทยในยุคสมัยเดียวกัน โดยเฉพาะการสะกดคำที่ค่อนข้างมีแบบแผน กล่าวคือคำเดียวกันมักคงการสะกดการันต์ที่เป็นระบบเดียวกันทั้งเล่ม¹⁹ (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, 2555, น. 50) ทั้งนี้ แตกต่างกับเอกสารโบราณเล่มอื่นๆ ที่ยังไม่มีระบบการเขียนที่แน่นอน

ส่วนอักษรขอมย่อที่ใช้บันทึกในหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ยังถือเป็นหลักฐานแรกที่บันทึกด้วยอักษรขอมย่อและเป็นรูปแบบเดียวกับอักษรขอมย่อที่ใช้อย่างแพร่หลายในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อันสามารถนำไปศึกษาพัฒนาการของรูปอักษรขอมย่อต่อไปได้

¹⁹ เอกสารสมัยอยุธยา มักมีการสะกดการันต์อย่างหลากหลายในเอกสารเดียวกัน เช่น ในพระสมุดตำราแผนคชลักษณะ สมัยอยุธยา พ.ศ. 2291 มีการสะกดคำว่า “ลักษณะ” แตกต่างกัน ดังนี้ ลัคะณ ลักขณ ลักขณ ลัคะณะ ลักขณ์ ลักณะ เป็นต้น

3. คุณค่าด้านการบันทึกข้อมูลประเภทหนังสือสมุดไทย หนังสือสมุดไทยเล่มนี้มีคุณค่าด้านการบันทึกการเขียนที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่สำคัญยิ่ง เพราะตอนท้ายของสมุดไทยเล่มนี้ได้บันทึกวิธีการจัดเตรียมสมุดไทยทั้งก่อนและหลังการบันทึกไว้อย่างละเอียดทุกขั้นตอน ทำให้ทราบวิธีการบันทึกและวิธีการอนุรักษ์เอกสารโบราณประเภทสมุดไทยให้สมบูรณ์และคงทนถาวรดังเช่นหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ที่มีอายุยาวนานเกือบ 300 ปี ทั้งนี้ไม่เคยปรากฏวิธีการดังกล่าวในเอกสารโบราณอื่นใด (สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ม.ป.ป., น. 5) นับเป็นภูมิปัญญาของบรรพชนไทยในเรื่องการบันทึกข้อมูลก่อนมีระบบการพิมพ์แบบตะวันตกในเวลาต่อมา

บทความเรื่องนี้ทำให้ผู้อ่านได้รู้จักหนังสือสมุดไทยเรื่องนันทโศปนันทสูตรคำหลวงมากยิ่งขึ้น และตระหนักถึงคุณค่าของหนังสือสมุดไทยเล่มนี้ทั้งในแง่ความเก่าแก่ที่มีอายุเกือบ 300 ปี หรือในแง่คุณค่าของเนื้อหาที่บันทึก รวมทั้งความงามด้านศิลปกรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านการบันทึกและการรักษาเอกสารโบราณของบรรพบุรุษไทย ด้วยลักษณะและคุณค่าอันสำคัญของหนังสือสมุดไทยเรื่องนันทโศปนันทสูตรคำหลวงเล่มนี้ องค์การยูเนสโกจึงได้ขึ้นทะเบียนเป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกของประเทศไทย เมื่อพุทธศักราช 2558

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2545). *วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ก่อตั้งแก้ว วีระประจักษ์. (2530). *การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน*. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ. (2551). *จากลายสือไทยสู่อักษรไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2554). อักษรไทยย่อ: อักษรไทยที่ถูกลืม. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 33(1), 7-42.
- _____. (มิถุนายน-ตุลาคม 2555). อักษรไทยย่อในสมุดไทยเรื่องนันโทพนันทสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐสุริยวงศ์. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 10(1), 29-51.
- _____. (2557). “พระบาฬีคำประดับ” สู่ “เนื้อความคำประดับ”: การศึกษากลวิธีการแปลคำศัพท์ในนันโทพนันทสูตรคำหลวง. *รวมบทความวิจัยการประชุมวิชาการระดับชาติ SMARTS ครั้งที่ 4 อัตลักษณ์แห่งเอเชีย 2014*, 53-69. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ และยรรยงค์ ลิกษะฤทธิ์. (2556). อักษรขอมย่อในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทพนันทสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ไชยเชษฐสุริยวงศ์. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 35(2), 9-53.
- นลินี เหมนิธ. (2512). *อักษรไทยในจารึกสมัยอยุธยาที่พบในประเทศไทย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- พรพิมล แสงทับ. (2548). การลงทะเบียนเอกสารโบราณประเภทหนังสือสมุดไทย กระดาษเพล่า กระดาษฝรั่ง สมุดฝรั่ง และใบจัม. ใน *คู่มือปฏิบัติงานเกี่ยวกับเอกสารโบราณ* (น. 38-44). กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- พระมหาสมคิด จินตามโย. (2538). *คู่มือหลักเกณฑ์การแปลบาลีประโยค 1-2 และป.ธ. 3* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: เลียงเชียง.
- พิพัฒน์ คงประเสริฐ. (2553). *ไวยากรณ์บาลีขั้นสูง* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2547). *มณีปิ่นนิพนธ์: รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัชร รมยะนนท์. (2522). ใน *สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 15 ธรรมวัตร-นิลเอก*. (2521-2522). กรุงเทพฯ: พระจันทร์.

- วีรี เกวลกุล. (2546). *การศึกษาศัพทภาษาสันสกฤตในนันทโพนันทสูตรคำหลวง*. (รายงานการค้นคว้าเฉพาะบุคคลระดับปริญญาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.
- ศักดิ์ศรี แยมันดดา. (2543). *วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร. (ม.ป.ป.). *นันทโพนันทสูตรคำหลวง*. [แบบกรอกข้อความเพื่อเสนอขึ้นทะเบียนเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกของประเทศไทย].
- สุภาพวรรณ ณ บางช้าง. (2533). *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2553). *นันทโพนันทสูตรคำหลวง*. ใน *นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 1 ชื่อวรรณคดี* (พิมพ์ครั้งที่ 4), (214–217). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.
- อรอนงค์ พัดพาดี. (2521). *พระนิพนธ์ประเภทคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- อิงอร สุพันธุ์วนิช. (2527). *วิวัฒนาการอักษรและอักษรวิธีไทย (รายงานผลการวิจัย)*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เอกสารโบราณ

- นันทโพนันทสูตรคำหลวง*. (2275). [สมุดไทยขาว อักษรไทยและอักษรขอม ภาษาไทยและภาษาบาลี เส้นรงค์]. หมวดตำราภาพ (เลขที่ 120). หอสมุดแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.

สัมภาษณ์

- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (10 พฤษภาคม 2556). ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณและการอ่านเอกสารโบราณ [บทสัมภาษณ์].
- วรวิทย์ หิรัญมาศ. (18 มิถุนายน 2557). ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านจิตรกรรมและประติมากรรมไทย [บทสัมภาษณ์].